

JAARVERSLAG 2025

ADVIESCOMMISSIE
OMGEVINGSKWALITEIT &
CULTUREEL ERFGOED

+ DEN HAAG

JAARVERSLAG 2025

ADVIESCOMMISSIE

OMGEVINGSKWALITEIT &

CULTUREEL ERFGOED

Den Haag 12 juni 2026

Dit verslag is opgesteld ter kennisgeving aan de Gemeenteraad van Den Haag conform artikel 6:1 eerste lid van de Verordening adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed Den Haag 2025. De commissie legt in dit document verslag van de door haar in 2025 verrichte werkzaamheden.

+ Colofon

Redactie

Afdeling Monumentenzorg en Welstand

Tekst

Afdeling Monumentenzorg en Welstand
Catja Edens

Ontwerp

IM VormCommunicatie

Drukker

DEX

Oplage

300 exemplaren

Met dank aan

Medewerkers afdeling Monumentenzorg en Welstand,
architecten en opdrachtgevers.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt, in
enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande
toestemming van de auteurs.

De afbeeldingen/artist impressies in dit jaarverslag zijn
geen bouwtekeningen maar artistieke sfeerimpressies.
Het werkelijke resultaat kan in alle opzichten afwijken
van de afbeeldingen. Aan deze afbeeldingen kunnen
daarom op geen enkele wijze rechten worden ontleend.

Inhoud

- 4 Voorwoord voorzitter
- 6 De Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed
- 8 De leden van de Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed
- 14 Druk als drijver van kwaliteit
- 22 **+ Projecten**
- 70 **+ Gerealiseerd**
- 78 Cijfers

Dynamische tijden en grote uitdagingen

Voorwoord door Marc Reniers, voorzitter Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed Den Haag

Als ik dit voorwoord schrijf hebben we net de gemeenteraadsverkiezingen achter de rug. Ook de landelijke verkiezingen liggen nog niet zo ver achter ons, en dan zijn er nog de vele ingrijpende veranderingen op het wereldtoneel. Dit alles heeft effecten op het bouwen aan de stad.

Zo zorgen zowel landelijke als gemeentelijke verkiezingen voor dynamiek in het ruimtelijke domein. Beleidsontwikkelingen kunnen in aanloop naar verkiezingen stilvallen, en als zich vervolgens nieuwe coalities vormen met nieuwe spelers, is er soms ook behoefte aan ander beleid. Voor ruimtelijke ontwikkelingen, die zich altijd over meerdere jaren uitstrekken, is dit niet bevorderlijk. Juist daar bestaat behoefte aan continuïteit en consistentie, aan beleid dat langer meegaat dan één of twee regeerperiodes.

Op wereldniveau zijn de oorlogen in Oekraïne en het Midden Oosten van invloed door bijvoorbeeld stijgende brandstof- en materiaalprijzen en materiaaltekorten. Daarnaast spelen de wereldwijde klimaatverandering en de noodzaak van een globale energietransitie een belangrijke rol.

Ondertussen werkt Den Haag aan verschillende grote en urgente uitdagingen in het ruimtelijke domein. Een daarvan is een structureel woningtekort van ruim 5 procent. Dit betekent dat er duizenden huishoudens meer zijn dan beschikbare woningen, wat leidt tot een zeer krappe woningmarkt. Het was de afgelopen jaren de ambitie om 4.000 woningen per jaar bij te bouwen maar dat blijkt niet haalbaar. In 2025 zijn er maar ruim 800 woningen opgeleverd. Wel zijn er in 2025 ongeveer 3300 woningen in aanbouw genomen.

Tegelijk speelt ook in Den Haag de stikstofproblematiek. Volgens een schatting van de Omgevingsdienst Haaglanden in april 2025, staan er in de Haagse regio ca. 50 projecten 'on hold' vanwege de stikstofregels. En waar de bouw wel doorgang kan vinden, is netcongestie vaak een van de uitdagingen. Dit speelt in de woningbouw bij appartementencomplexen waar grootverbruikaansluitingen nodig zijn voor gezamenlijke installaties, zoals lift, brandinstallatie of Warmte Koude Opslagsysteem. Ook is netcongestie een punt van aandacht bij bedrijfsgebouwen en functies als een buurtcentrum of bibliotheek.

Daarnaast spelen vraagstukken op het gebied van mobiliteit en bereikbaarheid. Waar wonen en werken worden toegevoegd is ook extra ruimte nodig voor mobiliteit: voor voetgangers, fietsers, openbaar vervoer, en de auto, inclusief slimme parkeeroplossingen. Tenslotte zijn er grote uitdagingen op het gebied van klimaatverandering. Als een van de meest versteende gemeentes van Nederland heeft Den Haag in de zomer te kampen met oververhitting en ontstaat er snel wateroverlast bij piekbuien. Bovendien is er weinig groen wat niet goed is voor de biodiversiteit. Al deze vraagstukken hebben invloed op de economie en raken de leefbaarheid van bewoners.

Met de Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed zien we veel plannen voorbijkomen die zich op de een of andere manier tot deze vraagstukken verhouden. Zo waren er in 2025 weer veel grote plannen voor verdichting, zowel rondom de stations (CID), bij de transformatie van bedrijfsterreinen (Binckhorst) als in bestaande wijken (Zuidwest). Dit betreft met name toevoegen van woningen maar ook bijbehorende voorzieningen, zoals scholen, sport- en zorgfaciliteiten, mobiliteitshubs en niet te vergeten groen. Als commissie kijken we goed naar hoe die verdichting zich voegt in het specifieke ontwikkelgebied en de stad

als geheel. Den Haag is met ruim 6900 inwoners per km² nu al de dichtst bevolkte stad van Nederland. Dus verdichten met behoud en zelfs verbeteren van omgevingskwaliteit is geen sinecure. Hoge ruimtelijke kwaliteit is essentieel om de leefbaarheid te behouden maar speelt ook een cruciale rol in het aantrekken en behouden van bedrijven, talent en investeringen in Den Haag, een sterk vestigingsklimaat dus.

We zagen in 2025 ook veel plannen die te maken hebben met het omschakelen naar andere energiesystemen. Dat heeft invloed op het ruimtebeslag, zowel in de gebouwen zelf als in de openbare ruimte. Het oppervlak van installaties en technische ruimtes in woningen is de afgelopen twintig jaar verdrievoudigd terwijl de gemiddelde woninggrootte steeds verder afneemt, en in diezelfde periode zelfs bijna is gehalveerd. En wat te denken van de opgave die daar de komende jaren nog bij komt? In de openbare ruimte van Den Haag moeten door de netbeheerder minstens 500 nieuwe transformatorhuisjes worden geplaatst. Waar gaan ze komen en hoe gaan ze eruitzien, en lukt het straks om ze netjes in te passen?

Helaas zagen we ook dat vernieuwing in Den Haag in 2025 toch nog vaak gepaard ging met sloop. Dat zouden we graag anders zien, zowel vanuit perspectief van cultuurhistorie (behoud van het karakter van de stad)

als dat van duurzaamheid (slopen betekent ook veel opgeslagen energie, CO₂ en materiaal weggooien). En ook vanuit sociaal oogpunt is grootschalige sloop onwenselijk vanwege het verdwijnen van sociale samenhang en buurtstructuren.

De druk en urgentie van de grote uitdagingen hebben hun weerslag op het proces van plannen begeleiden en vergunnen. Van de bezoekers in onze commissievergaderingen horen we regelmatig dat ze erg lang moeten wachten voordat hun plannen kunnen worden besproken in onze commissie. Hierdoor wordt steeds vaker de stap van 'beginselplan c.q. conceptaanvraag' overgeslagen en wordt meteen een volledig uitgewerkt plan ingediend 'want daarop moet nu eenmaal worden geadviseerd'. Wij vinden dit heel zorgelijk, want juist in het begin van een ontwikkeling kan op basis van een beginselplan veel duidelijkheid over de kaders en gewenste ontwikkelrichting worden gegeven die dan zonder allerlei extra werk en vertraging in de planontwikkeling kunnen worden meegenomen. Dit is ook wat de Omgevingswet beoogt: integrale advisering, vroeg in het proces.

Een andere zorgelijke trend is het groeiende aantal vergunningsaanvragen voor werk dat al (zonder vergunning) is uitgevoerd. Wellicht heeft dit ook te maken

met 'wachtijden' voor het in behandeling nemen van aanvragen. Het adviseren over dergelijke, reeds uitgevoerde, plannen is complex omdat een negatief advies grote impact heeft. Hierdoor lijkt een tendens te ontstaan om dan maar vaker contrair te gaan aan het advies van de Adviescommissie omgevingskwaliteit. De commissie gaat graag in overleg met de ambtelijke dienst om het proces van vergunningverlening te stroomlijnen en versnellen. Het is moeilijk te accepteren dat het systeem van vergunningsverlening verstopt zit terwijl de opgaves voor de stad zo groot en urgent zijn. Dit kan ingrijpende gevolgen hebben voor de omgevingskwaliteit van Den Haag. De ambitie van de adviescommissie is groot en onze capaciteit voor het adviseren bij plannen wordt nu niet volledig benut, dus er is ruimte voor verbetering.

Dynamische tijden en grote uitdagingen vragen om samenwerking en oplossingsgerichtheid. Maar ook om duidelijke kaders, stabiliteit en voorspelbaarheid. Vroegtijdig, deskundig en onafhankelijk integraal advies gebaseerd op de vastgestelde Omgevingsvisie en de Nota omgevingskwaliteit zijn meer dan ooit van belang. Daar staan wij voor als commissie. Dat is niet alleen onze formele taak, het is ook een diepgevoelde verantwoordelijkheid vanuit onze vakkennis en expertise, en vanuit onze liefde voor deze bijzondere stad.

De Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed

De onafhankelijke leden van de Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed adviseren het college van burgemeester en wethouders en via het college de raad over omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed. Het doel van de commissie is de kwaliteit van het uiterlijk van bouwwerken en de bescherming van cultuurhistorie te bevorderen en te bewaken. De onafhankelijkheid van de commissie en de vorm waarin zij communiceert – een advies – maken dat de commissie vrij kan praten over de kwaliteit van de stad, zonder andere belangen dan die kwaliteit af te hoeven wegen.

Afdeling Monumentenzorg en Welstand

In haar 'bewakende' rol toetst de commissie aanvragen voor een omgevingsvergunning aan de Welstandsnota Den Haag 2017 en beoordeelt zij de impact van aanvragen op de beschermde waarden van beschermde monument en stadsgezichten. De welstandsnota wordt naar verwachting begin 2026 vervangen door de Nota omgevingskwaliteit Den Haag 2025. Een nota die beter aansluit bij de veranderende rol van de adviescommissie en voorsorteert op een bredere inzetbaarheid van de commissie. Die verbreding hangt nauw samen met de vaststelling van de Omgevingsvisie Den Haag 2050 en met de discussie over een integraal kwaliteitssysteem naar aanleiding van het advies van kwartiermaker Hilde Blank, *Naar een nieuw kwaliteitssysteem voor de gemeente Den Haag*.

De Haagse Adviescommissie omgevingskwaliteit is een brede commissie, met naast architecten deskundigen op het gebied van monumenten en cultuurhistorie, stedenbouw, landschap en openbare ruimte. Deze samenstelling is de voorwaarde voor een integrale beoordeling en doet recht aan de unieke integrale omgevingskwaliteit van Den Haag.

In haar 'bevorderende' rol voert de commissie vooroverleggen met architecten en is een gesprekspartner voor bijvoorbeeld de gemeentelijke monumentenadviseurs en de afdeling Stedenbouw & Planologie. De deskundige op het gebied van landschap en openbare ruimte vertegenwoordigt de commissie in de gemeentelijke Adviescommissie Openbare Ruimte (Acor).

De hamerstukkenlijst

De Verordening adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed 2024 legt de verantwoordelijkheid voor alle advisering bij de commissie. Wel kan de commissie de advisering toewijzen aan enkele commissieleden of het secretariaat van de commissie. Die adviezen worden via een hamerstukkenlijst vastgesteld.

Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed Den Haag

De leden van de Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed

Per 1 januari 2024 zijn alle zittende leden van de Welstands- en Monumentencommissie benoemd als lid van de nieuwe Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed Den Haag. In 2025 hebben zich geen wisselingen van leden voorgedaan.

Leden 2025		
Marc Reniers	voorzitter	1 januari 2024 - heden
Franz Ziegler	stedenbouwkundig lid	1 januari 2024 - heden
Joris Molenaar	deskundige monumenten en cultuurhistorie	1 januari 2024 - heden
Alexander Pols	architectlid	1 januari 2024 - heden
Frederik Pöll	architectlid	1 januari 2024 - heden
Margien Oepts	stedenbouwkundig lid	1 januari 2024 - heden
Annuska Pronkhorst	deskundige monumenten en cultuurhistorie	18 mei 2024 - heden
Berdie Olthof	deskundige landschap en openbare ruimte	18 mei 2024 - heden

Leden 2025

Marc Reniers

Franz Ziegler

Joris Molenaar

Alexander Pols

Frederik Pöll

Margien Oepts

Annuska Pronkhorst

Berdie Olthof

Druk als drijver van kwaliteit

Door Catja Edens

Den Haag heeft als stad een unieke status. Ze is niet alleen de zetel van de Nederlandse regering maar ook standplaats van vele internationale organisaties op het gebied van recht en veiligheid. Dit alles landt in een stad met diep historische wortels en een schat aan bijzondere stedelijke landschappen. Den Haag heeft dus veel om zuinig op te zijn, zeker nu de stad verder onder druk komt te staan. Zo is er een toenemende focus op veiligheid waardoor bij internationale organisaties en overheidsinstellingen steeds meer behoefte is aan voorzieningen als hekken, paaltjes, sluizen en camera's. Maar wat betekent dit voor kwaliteit en uitstraling van het publieke domein? Een ander punt is het nijpende woningtekort waarmee Den Haag, net als andere steden, te kampen heeft. De vraag is wat we op willen offeren voor nieuwe woningen, en hoe die op hun beurt bijdragen aan de omgevingskwaliteit van de stad. Intussen blijven ook andere vraagstukken zoals biodiversiteit, verdroging en hittestress om aandacht vragen. De Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed gelooft dat zij juist onder dit soort druk Den Haag een belangrijke dienst kan bewijzen. Zij vindt het een uitdaging om van de nood een deugd te maken. Daarmee wordt druk een drijver van innovatie en kwaliteit.

Naast het Binnenhof, de ministeries en het Paleis Noordeinde, vind je in Den Haag ook het Gerechtshof en een keur aan overheidsinstellingen. Als 'stad van vrede en recht' herbergt Den Haag bovendien vele consulaten en ambassades maar ook het Internationaal Gerechtshof, het Internationaal Strafhof, the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals (IRMCT), de Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), Europol en nog vele andere.

Zeker nu internationale verhoudingen verder op scherp komen te staan, bestaat onder dit soort binnen- en buitenlandse instellingen een toenemende behoefte aan veiligheid, en dat betekent de aanleg van hekken, poorten, sluizen, paaltjes, bollards en camera's. Dat zijn allemaal voorzieningen die de ruimtelijke kwaliteit van de stad op spanning zetten, zo observeert de commissie. Gebouwen en terreinen die zich, omwille van veiligheid,

als gesloten bastions manifesteren in het publieke domein, beïnvloeden de sfeer en logistiek van het openbare leven. De commissie ziet het als een typisch Haagse opgave, om te zoeken naar manieren waarop fysieke veiligheid en omgevingskwaliteit kunnen samengaan. Dat betekent dus niet onder druk van actuele ontwikkelingen kiezen voor puur pragmatische oplossingen zoals paaltjes of – zoals in het buitenland wel gebeurt – betonblokken.

Het betekent bewust ontwerpintelligentie inzetten die zich terugbetaalt in oplossingen waarin veiligheid en omgevingskwaliteit elkaar versterken. Den Haag heeft hierin al een langere traditie waarvan het Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de Turfmarkt, ontworpen door Kollhoff Architecten, een mooi voorbeeld is.

Het voorterrein wordt hier afgeschermd met een hek dat aan alle veiligheidseisen voldoet en zich tegelijkertijd in uitstraling en functionaliteit in zijn omgeving voegt. De in het hek geïntegreerde bankjes markeren vriendelijk de overgang tussen de publieke ruimte en de tussenzone voor de ingang van het gebouw. In 2025 kreeg de commissie verschillende plannen op tafel waarin veiligheidsvoorzieningen een rol speelden. Zo was de OPCW voornemens om het spijlenhek rond haar gebouw te voorzien van gepantserd glas om 'overklauterbaarheid' te

voorkomen. Dit glas verleende het hek echter een harde en afwerende uitstraling waarin de ritmiek van de spijlen volledig verloren ging. In dialoog met de commissie werd een oplossing gevonden in de toepassing van fijn, versterkt gaas, zodat veiligheid en de ritmische uitstraling van het hek konden worden gecombineerd.

Een ander voorbeeld is de renovatie van de Algemene Rekenkamer door Happel Cornelisse Verhoeven. De uitbreiding, in 1997 door Aldo en Hannie van Eyck ontworpen, kenmerkte zich aanvankelijk door een ontspannen opzet met een publieke route langs het gebouw, van het Lange Voorhout via de nieuwe entree naar de Kazernestraat. Deze route was echter na verloop van tijd uit veiligheidsoverwegingen afgesloten. Met de renovatie en implementatie van actuele veiligheidsvoorzieningen biedt de gevel nu op zichzelf voldoende veiligheid. Daarop deed de commissie de suggestie de oude doorgaande route langs het gebouw te herstellen zodat deze weer kon worden toegevoegd aan de openbare ruimte. Den Haag kent ook grotere terreinen en zones met een veiligheidsvraag. Zo kwamen in 2025 renovatieplannen voor de Frederikskazerne bij de commissie op tafel. Defensie krijgt momenteel meer aandacht dan ooit: veiligheid staat voorop en soms lijkt het wel of alles daarvoor moet wijken. Dat beeld wil de commissie graag nuanceren. De druk is hoog maar door tijdig met elkaar in gesprek te gaan blijft ruimtelijke

kwaliteit ook voor defensie-opgaven haalbaar en de moeite waard. Zo biedt de enorme schaal van de Frederikskazerne ook aanknopingspunten voor de landschappelijke inpassing van veiligheidsmaatregelen. En de commissie heeft op meer aanpassingen kunnen adviseren. Helaas stond ze wel voor een voldongen feit met betrekking tot de sloop van een jaren tachtiggebouw op het kazerneterrein. Gebouwen van deze generatie, waarvoor vaak nog te weinig aandacht en waardering is, zijn extra kwetsbaar. In het geval van de Frederikskazerne bleef een structuur met kazernebouw uit de jaren dertig vanuit waardering en historisch besef vooralsnog wel behouden.

Met de Rijksoverheid als opdrachtgever heeft de commissie goede ervaringen, als een partij met kwaliteitsbesef en budget die belang stelt in goede oplossingen. Het adviseren op plannen met een groot veiligheidsaspect zoals die van Defensie maar ook van andere partijen, vraagt aan de kant van de commissie soms wel wat aanpassingsvermogen. Het kan bijvoorbeeld betekenen dat tekeningen niet of maar gedeeltelijk in 'publieksversies' worden gedeeld. Bij locatie-bezoek gelden soms extra veiligheidsmaatregelen. Toch is het adviseren op dit soort ingewikkelde en geheime opgaven belangrijk voor de ruimtelijke kwaliteit van de stad als geheel. De commissie wil daarom juist ook opdrachtgevers met een veiligheidsvraag aanmoedigen om vroegtijdig bij de

commissie aan tafel te komen zodat veiligheid een integraal onderdeel wordt van ruimtelijke kwaliteit. Wat dat betreft kan de Nederlandse traditie op het gebied van waterveiligheid tot voorbeeld strekken. Die toont aan dat noodzaak van waterveiligheid juist een drijver van ruimtelijke kwaliteit is gebleken, zoals het programma 'Ruimte voor de rivier' heeft bewezen met haar dubbele doelstelling van het vergroten van de waterveiligheid én het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit.

Een andere belangrijke Haagse zone met veiligheid als cruciale factor is het Binnenhof. De commissie spreekt haar bewondering uit voor de keuze om dit gebied openbaar toegankelijk te houden. Hoewel dit het ontwerp, het beheer en de veiligheid van deze plek tot een extra uitdaging maakt, is het natuurlijk zeer passend om het hart van de Nederlandse democratie als publiek domein te behouden. Ook hier is het uitgangspunt dat ruimtelijke kwaliteit en veiligheid hand in hand kunnen gaan. In dat kader vindt de commissie het opnieuw uitgraven van de in 1862 gedempte Hofgracht heel interessant. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is het een passende keuze, ruimtelijk levert het voordelen op zoals meer daglicht in het souterrain, maar het is dus ook een ingreep die – net als vroeger – de veiligheid van het Binnenhof verhoogt.

Ook de andere delen van de publieke ruimte op het Binnenhof worden met veel aandacht omgeven. Al eerder sprak de commissie haar lof uit over het landschapsplan van bureau Karres en Brands en het entrepaviljoen van Pi de Bruyn. Maar ook de andere plannen voor gebouwen op het Binnenhof onderscheiden zich door hun hoge kwaliteit waarbij ambities en budgetten telkens goed gematcht zijn. Wel gelooft de commissie dat er nog winst te boeken is op het terrein van integratie en synergie. Een centrale project- of procesleider, met zicht op alle projecten in onderlinge samenhang, zou een integrale ontwikkeling van bijvoorbeeld het daklandschap, waar nu alle technische installaties voor elk project afzonderlijk zijn geplaatst, hebben kunnen entameren.

Bouwen, bouwen, bouwen

Ook in Den Haag wordt hard gewerkt om het tekort aan woningen in te lopen. De meest ingrijpende ontwikkelingen vinden plaats in Den Haag Zuid-west dat vanwege de ruime opzet de aangewezen plek is om veel woningen bij te bouwen. De commissie vindt het interessant dat hier systeembouw wordt ingezet zodat er snel en efficiënt grote aantallen woningen kunnen worden gerealiseerd. Ze houdt deze ontwikkelingen nauwlettend in de gaten en spoort ontwerpers aan om de grenzen van de bouwsystemen op

te zoeken om daarmee eentonigheid en een al te rigide aanblik van de bouwblokken te voorkomen.

Daarvan heeft zij inmiddels al mooie voorbeelden gezien. Soms slagen ontwerpers erin om onderdelen van het bouwsysteem anders te gebruiken, bijvoorbeeld door ze te spiegelen zoals in het plan Ruimzicht (ZECC architecten). In andere gevallen gaan ze vindingrijk om met beperkingen. Waar balkons niet in het bouwvolume geschoven konden worden om zo een meer beschutte buitenruimte te creëren, konden delen van de gevels wel naar buiten worden geschoven, met hetzelfde resultaat. Ook kunnen architecten aansturen op het ontwikkelen van nieuwe onderdelen binnen het bouwsysteem om meer mogelijkheden en variatie te brengen. De commissie ziet de toepassing van systeembouw als een voortzetting van een langere traditie in Den Haag Zuid-west. Voor de buurten die hier direct na de oorlog verzezen werd al veel gebruik gemaakt van toenmalige bouwsystemen als Muvi en Rottinghuis waarmee snel, efficiënt en met architectonische kwaliteit veel woningen gebouwd konden worden.

Dat een deel van de oude bebouwing in Den Haag Zuid-west nu wordt gesloopt, vindt de commissie zeer spijtig. Zij wil hier nog eens benadrukken dat de druk van 'bouwen, bouwen, bouwen' niet mag leiden tot een

rücksichtsloos pragmatisme dat de stad reduceert tot hectares bouwgrond. Geen enkel deel van de bestaande stad is een tabula rasa, want overal is de steengeworden geschiedenis van de stad in al haar vormen te vinden. Neem het plan Hof van Cato waarvoor de bestaande woonbuurt rondom de Schaapsherderstraat gesloopt moet worden. Het gaat hier dan wel niet om herenhuizen of ministeries maar het is toch waardevolle en karakteristieke bebouwing die een zorgvuldige analyse verdient die de afweging om niet te slopen waarschijnlijk fundeert. Slopen is vaak onnodig en eigenlijk nooit duurzaam, vindt de commissie. Bovendien kan de druk van woningnood juist leiden tot allerlei intelligente en innovatieve oplossingen die het beste van twee werelden verenigen: de bestaande architectuur van Den Haag in al zijn variëteit behouden en tegelijkertijd goede, nieuwe woningen toevoegen.

Natuurlijk is dat een kwestie van ruimte, een ware uitdaging voor een gemeente die al tot haar grenzen is volgebouwd. En toch laat Den Haag met allerlei projecten zien dat het ook zonder slopen kan. Neem het optoppen waar de stad al vele jaren ervaring mee heeft, in eerste instantie als manier om bestaande woningen te vergroten, maar inmiddels ook steeds vaker om nieuwe woningen toe te voegen. Maar ook het betrekken van binnenterreinen in de bouwopgave biedt verrassende mogelijkheden.

Daarvan is het woonblokje aan de Obrechtstraat waarop de commissie in 2025 advies uitbracht, een prima voorbeeld. En tot slot is natuurlijk heel veel mogelijk met transformatie, bijvoorbeeld door voormalige bedrijfsgebouwen tot woningen om te bouwen. Het voormalige Shell-gebouw aan de Floris Grijpstraat is daarvan een interessant voorbeeld. Hier bleef het betonnen skelet behouden terwijl indeling en gevel werden aangepast om ruimte te bieden aan woningen in plaats van kantoren.

De commissie constateert verder dat transformatie aanleiding blijkt voor allerlei interessante innovaties in de bouw. Zo komen in de vergaderingen regelmatig nieuwe materialen voorbij zoals de circulaire composietpanelen die toegepast gaan worden bij de renovatie van het kantoorgebouw bij Den Haag Centraal Station (AtelierPro), samengesteld uit mais en petflessen. Het voordeel van deze lichtgewicht panelen is dat ze probleemloos op een bestaande gevel kunnen worden aangebracht en zo een praktische, duurzame en qua uitstraling passende oplossing bieden. Wel is de commissie benieuwd hoe deze materialen zich bij het verstrijken van de jaren zullen gaan gedragen: blijven ze stevig onder invloed van weer, wind en UV-straling, en hoe zullen ze bijvoorbeeld op fijnstof reageren? Hoe dan ook is de commissie voorstander van dit soort experimenten omdat ze de mogelijkheden voor

transformatie en verduurzaming van bestaande gebouwen vergroten. Door de projecten waarin dit soort nieuwe materialen zijn toegepast in de toekomst te blijven monitoren, kan de commissie haar kennis en inzicht met betrekking tot de toepassing van deze materialen verdiepen.

In dat kader vindt zij patina ook een relevante kwestie. Want hoe zullen deze nieuwe materialen verouderen en hoe verhouden ze zich tot de uitstraling van traditionele materialen, zoals baksteen, die kenmerkend zijn voor Den Haag. Het werken met geoogste materialen biedt op dit aspect interessante mogelijkheden. Een voorbeeld is de renovatie van het voormalige Paleis van Justitie waarvoor binnen het gebouw geoogste materialen zoals natuursteen, glas, hout en baksteen na behandeling opnieuw zijn toegepast. Tegelijkertijd gaat een dergelijk proces gepaard met onzekerheden. In tegenstelling tot nieuwe materialen zijn geoogste materialen niet getest; er zijn geen keurmerken en er is geen fabrikant die kan worden aangesproken. Deze onzekerheid sluit niet goed aan bij het vergunningentraject wat ingericht is op nieuwbouw en dus uitgaat van bepaalde zekerheden. De commissie vindt echter dat het proces van advisering dient mee te bewegen met de dynamiek van dit nieuwe type bouwprojecten, bijvoorbeeld met een gefaseerde beoordeling.

Verdichtende stad als biotoop

De innovatie en kwaliteit die onder druk van actuele vraagstukken kunnen ontstaan, hebben betrekking op verschillende schaalniveaus: het gebouw, de directe omgeving, de wijk en de stad als geheel. Zeker op die hogere schaal spelen vraagstukken van biodiversiteit, verdroging en hittestress een belangrijke rol, stelt de commissie vast.

Het is haar overtuiging dat natuur en ecologie belangrijke pijlers zijn van de stad. Daarom vindt zij de kolonisatie van het publieke domein door geparkeerde auto's vanuit het oogpunt van ecologie (verharding) en hittestress ook achterhaald en niet langer houdbaar. De commissie ziet het parkeren van fietsen, maar natuurlijk vooral van auto's, als een stedelijke opgave van publiek belang. Over de eerste parkeerhubs die in Den Haag verrijzen is zij dan ook bijzonder enthousiast. Met parkeerhubs kunnen de van oorsprong open hoven vrij blijven van parkeergarages en daarmee toegankelijk. De hubs spelen ruimte vrij voor langzaam verkeer en bomen in de volle grond, en voegen vaak stedelijke functies toe door die te combineren met parkeergelegenheid. Een modulair bouwsysteem kan het bovendien mogelijk maken om de het aantal parkeerplaatsen naar wens uit te breiden of juist te laten krimpen.

Het opdrachtgeverschap voor deze hubs volgt de commissie met grote belangstelling. Zij zijn verheugd dat de gemeente daarin als initiatiefnemer haar publieke verantwoordelijkheid neemt en dat de bouwende partijen vervolgens bijdragen. De parkeerhub (Van Wilsum van Loon architectuur & stedenbouw) die in 2025 ter tafel kwam is een slimme parkeermachine achter een biobased gevel en kan tot voorbeeld strekken voor deze nieuwe opgave. Voor de commissie mag het landschap als de grote drager van Den Haag die onder alles doorloopt en alles samenbindt, de komende jaren nog verder zichtbaar en ervaarbaar worden. Om de ontwikkeling van het

ecosysteem beter te ondersteunen, adviseert de commissie het inzetten van inheemse soorten in minder formele ontwerpen om te komen tot een buitenruimte die natuurlijke dynamiek de ruimte biedt. Maar ook andere groene ruimtes vormen cruciale schakels in het geheel, zoals alle particuliere tuinen, groene gevels en sedumdaken die voedsel en nestelgelegenheid bieden. De commissie gelooft dat we hierin nog maar aan het begin van een grotere ontwikkeling staan. Zij is ervan overtuigd dat ook de druk van vraagstukken op het gebied van luchtkwaliteit, verdroging en hittestress een drijver zal zijn voor innovatie en kwaliteit in het stedelijk landschap van Den Haag.

Dit essay is gebaseerd op een gesprek met de Adviescommissie omgevingskwaliteit en cultureel erfgoed dat begin 2026 plaatsvond.

1	Achterom 10A	22
2	Amalia van Solmsstraat 155K en 157	24
3	Amazonestraat 53	26
4	Apeldoornselaan 242 en Dierenselaan 195	28
5	Deltaplein 200	30
6	Denenburg 73-169	32
7	Floris Grijpstraat 2	34
8	Heemraadstraat 201A-203G	36
9	Helena van Doeverenplantsoen 17-87 en Zuidwal 55A-77C	38
10	Koningin Julianaplein 10	40
11	Kornalijnhorst 3-127 en Diamanthorst 191-351	42
12	Laan van Meerdervoort 7B	44
13	Lange Voorhout 8	46
14	Lange Voorhout ongd. schuin tegenover de historische pomp	50
15	Neherkade en Mercuriusweg	52
16	Obrechtstraat 106A, 106B, 106C en 106G	54
17	Orionstraat 1,3 en 5 en Wegastraat 34 en 38	56
18	Paddepad 6 en 8	58
19	Poolsterstraat 11 en Binckhorstlaan 111 en 115	60
20	Sibergstraat 13	62
21	Spui 12	64
22	Van Akenstraat 19	66
23	Visafslagweg 50	68

Projecten

Achterom 10A

Ontwerp : Studioschaeffer

Op een bijzonder pand in de Haagse binnenstad wordt een dakopbouw met dakterras gerealiseerd. Ook wordt de gevel hersteld. De historisch passende gevelindeling, detaillering en materialisatie geven het pand weer de oorspronkelijke uitstraling. Het plan sluit zorgvuldig aan op de oorspronkelijke bebouwingsstructuur met behoud van de ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteit van de omgeving.

Amalia van Solmsstraat 155K en 157

Ontwerp : DP6 architectuurstudio

Het expressieve oudste deel van deze school wordt hersteld en daartegenaan wordt nieuwbouw gerealiseerd. Die nieuwbouw verwijst naar de verhoudingen van de oudbouw, waardoor een mooie samenhang van twee uiterlijk zelfstandige bouwdelen ontstaat. Het bestaande muurtje aan de straat wordt verlengd en verbindt de school via het plein met de gymzaal.

Amazonestraat 53

Ontwerp: We Build 4 You

Deze rij woningen hebben een speels karakter met zigzaggende metselwerk delen aan de entreezijde en een strakke, kleurrijke gevel aan de tuinzijde. De dakopbouw sluit logisch aan op deze bestaande variatie in vorm en kleur, waardoor het ontwerp een vanzelfsprekende en passende toevoeging aan het ensemble vormt.

Apeldoornselaan 242 en Dierenselaan 195

Ontwerp : Rijnboutt

Het kerkgebouw op de kop van de Apeldoornselaan en de Dierenselaan blijft behouden en wordt getransformeerd en krijgt een buurtfunctie. Ook komt er een supermarkt en een parkeergarage in. De prominente kerkzaal en toren veranderen minimaal. In de nieuwe 'pastorie' aan de Apeldoornselaan worden de ingang van de garage en de logistiek van de supermarkt opgelost.

Deltaplein 200

Ontwerp : Van Egmond Architecten

De hoofdvorm van het gecombineerde hotel en appartementengebouw is een plint met optisch vier torens. Dit sluit goed aan op de bebouwing aan de andere zijde van het Deltaplein en maakt een mooie overgang naar het Westduinpark. De golvende balkons bepalen de architectuur en maken een rijk en eenduidig gebouw.

Denenburg 73-169

Ontwerp : Breakout Designs

De toren maakt deel uit van een cluster van drie gelijke torens binnen één van de vijf hoogbouwclusters in Mariahoeve. Met de verduurzaming en de daarbij horende de make-over wijzigt de uitstraling, maar behoudt de toren de kenmerken die de stedenbouwkundige samenhang en het architectuurbeeld van de wijk bepalen.

Floris Grijpstraat 2

Ontwerp : INBO

Achter het monumentale kantoorgebouw van architect J.J.P. Oud staat een uitbreiding met een opvallende Y-vormige plattegrond. Met behoud van de structuur worden hierin appartementen gerealiseerd. Veel aandacht is besteed aan de nieuwe aansluiting op het monument en aan de inrichting van het verhoogde maaiveld boven de parkeerplaatsen.

Heemraadstraat 201A-203G

Ontwerp : INBO

Deze voormalige lagere school in de Visserijbuurt van Scheveningen, die in de jaren '20 werd ontworpen in een betonbouwsysteem, is in het midden van de jaren '80 omgebouwd tot wooncomplex met gevels in plaatmateriaal. Met de noodzaak van groot onderhoud en verduurzaming wordt het plaatmateriaal weer verwijderd en wordt op een passende manier voortgebouwd op het oorspronkelijke gevelbeeld.

Helena van Doeverenplantsoen 17-87 en Zuidwal 55A-77C

Ontwerp : Queeste architecture & concept development

Op de hoek van het historische Den Haag, aan de Singelgracht staat een appartementencomplex met interessante entrees die verwijzen naar verschillende typen Haagse portieken. Naast een optopping van de twee hoekblokken worden de portieken afgesloten met enkele en dubbelhoge entreehallen, waarachter de oorspronkelijke structuur en architectuur herkenbaar blijven.

Koningin Julianaplein 10

Ontwerp : Atelier Pro

Gebouw Sticthage boven de hal van Den Haag Centraal is opvallend door de grootte en door de brute uitstraling. De kantoorverdiepingen krijgen meer daglicht en worden verduurzaamd. Daarvoor moeten de borstweringen verlaagd worden. Voor de gevel is gekozen voor biobased panelen met een structuur die verwijst naar het oorspronkelijke grindbeton.

Kornalijnhorst 3-127 en Diamanthorst 191- 351

Ontwerp : KOW Architecten

Deze portieketageflats worden verduurzaamd, onder meer door de gevel in te pakken met extra isolatie. Op basis van een analyse van de architectuur zijn voor verschillende geveldelen nieuwe bekledingen ontworpen. Het ontwerp is geen kopie, maar maakt op interessante wijze gebruik van de oorspronkelijke expressie en kernwaarden. Op deze manier blijven dezen behouden in de nieuwe gevels.

Laan van Meerdervoort 7B

Ontwerp : Ardura

Achter het hoekpand Anna Paulownastraat/Laan van Meerdervoort, in de gevelwand van de Laan van Meerdervoort staat een eenlaags gebouwtje met een winkelpui. Het gat in de gevelwand wordt gevuld met een geheel glazen gevel. Zo blijft de oorspronkelijke hiërarchie tussen de twee gebouwen en de twee straten behouden.

Lange Voorhout 8

Ontwerp : Happel Cornelisse Verhoeven Architects

Het gebouw van de Algemene Rekenkamer bestaat uit een monumentaal hoekpand en een door Aldo en Hannie van Eyck ontworpen uitbreiding daarachter. Dit complex van bouwdelen is uitgebreid onderzocht en de uitkomsten van dat onderzoek hebben geleid tot een verfijnd totaalontwerp. Elk van de bouwdelen wijzigt en er wordt een nieuw bouwdeel toegevoegd, een volgende tijdslaag.

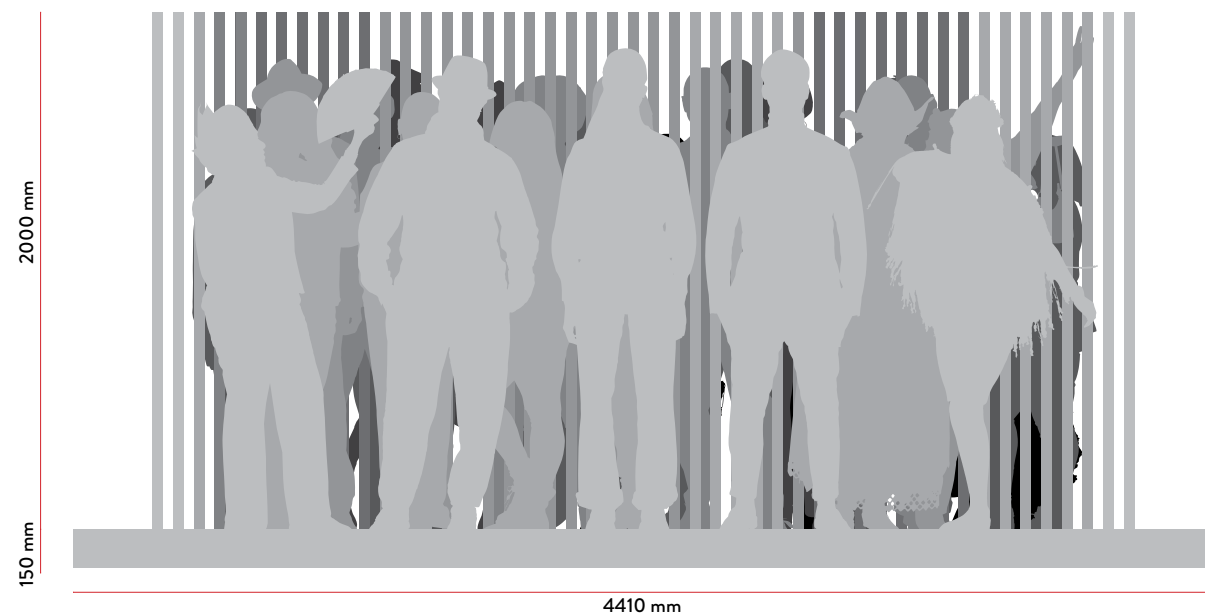

Lange Voorhout ongd. tegenover de waterpomp

Ontwerp : Buhlebezwe Siwani

Het monument ter herdenking van het trans-Atlantisch slavernijverleden is een poëtisch kunstwerk. De gekozen locatie heeft een symbolische betekenis in relatie tot het onderwerp van het monument. Deze koloniale connectie is op dit moment niet meer afleesbaar in het straatbeeld maar zeker aanwezig. Dit maakt de plek voor het monument zeer passend.

Deze nieuwe onderdoorgang onder de Trekvlietbrug, een knooppunt op een nieuwe fietsroute, maakt interessant gebruik van het water en van de sfeer van de Binckhorst. Het ontwerp integreert infrastructuur, landschap en voegt een kunstwerk toe dat onderdeel wordt van de 'Binckhorst-collectie'.

Obrechtstraat 106A, 106B, 106C en 106G

Ontwerp : Bureau Kroner architecten

Op het binnenterrein tussen de Obrechtstraat en de Laan van Meerdervoort, naast Sunny Court, komen vijf woningen in één houten volume. De woningen zijn bereikbaar via een eigentijdse poort in de Obrechtstraat. De aandacht die aan de groene inpassing is besteed, zorgt met Sunny Court voor een interessant verborgen groengebied.

Orionstraat 1, 3 en 5 en Wegastraat 34 en 38

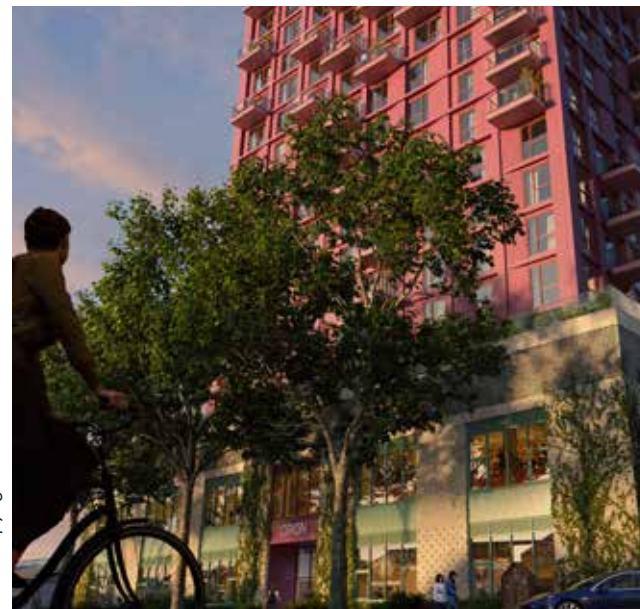
Ontwerp : JVST

Het gebouw completeert de herontwikkeling van dit blok tussen de Orionstraat en de Wegastraat. De hoofdopzet is een plint met bedrijfs- en collectieve functies en daarop een woontoren, beide met een eigen, onderscheidende architectuur. Zowel de onderbouw als de toren landt in het groen, in samenhang ontworpen en verbonden door gevelgroen.

Beeld: copyrightWAX

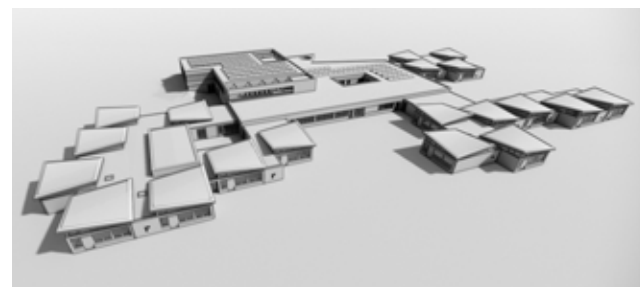
Beeld: copyrightWAX

Paddepad 6 en 8

Ontwerp: HVE Architecten

Het bestaande schoolgebouw heeft een structuralistisch karakter met geschakelde paviljoens in het groen en speelse hyperbolische dakvlakken. Door de nieuwbouw wordt de entree in positie en vormgeving logischer en beter zichtbaar, passend bij de eisen van speciaal onderwijs. Nieuwe en bestaande architectuur sluiten harmonieus aan door zorgvuldige detaillering en materiaal- en kleurkeuzes.

Poolsterstraat 11 en Binckhorstlaan 111 en 115

Ontwerp : De Zwarte Hond

De verschillende niveaus of lagen van dit gebouw zijn gevat in één robuust gevelontwerp. Voor deze vrijstaande toren een sterke keuze. Alle onderdelen van de gevel komen voort uit en zijn onderdeel van dit ontwerp, bijvoorbeeld de arcade en de balkons. De verfijnde invulling voegt geleding en gelaagdheid toe.

Sibergstraat 13

Ontwerp : Verenigde Architecten

De metselwerkplastiek en de luifelvormige dakrand bepalen sterk het karakter van het bouwblok. Door de zichtbaarheid vanaf meerdere richtingen vraagt de hoek om een nauwkeurige inpassing. De zorgvuldig afgestemde vormgeving en detaillering van de opbouw zorgen voor een heldere, evenwichtige toevoeging die het ensemble ruimtelijk versterkt.

De voorgestelde gevelwijziging zorgt voor een natuurlijke overgang tussen de omliggende bebouwing en versterkt zo het straatbeeld. De gekozen vormtaal sluit aan bij de historische context, terwijl de 'drystack' techniek een eigentijdse interpretatie biedt. Hierdoor past het pand goed binnen de gevarieerde architectuur van het centrum.

Van Akenstraat 19

Ontwerp : Topos

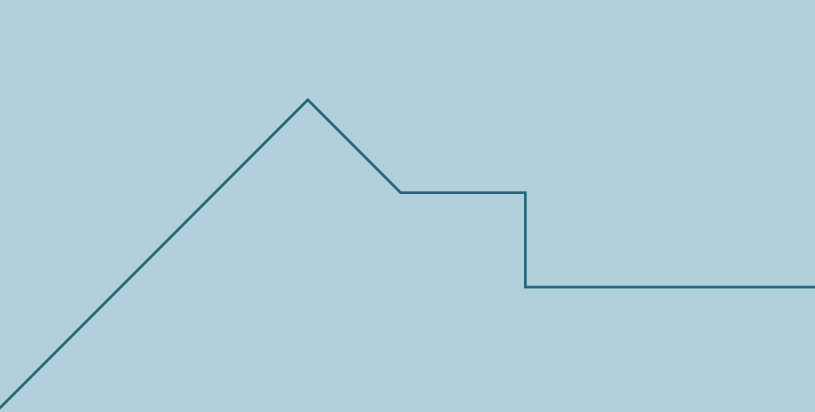
Het pand in het rijksbeschermd stadsgezicht Benoordenhout huisvestte ooit het rooms katholieke militair tehuis. Het karakter van de oorspronkelijke hoofdwooning blijft bij de vergroting zoveel mogelijk behouden. De opbouw met de grote kap ten behoeve van het dienstgebouw van de Koptisch- Orthodoxe Kerk vormt een mooie invulling op het binnenterrein en sluit aan bij de al aanwezige kappen.

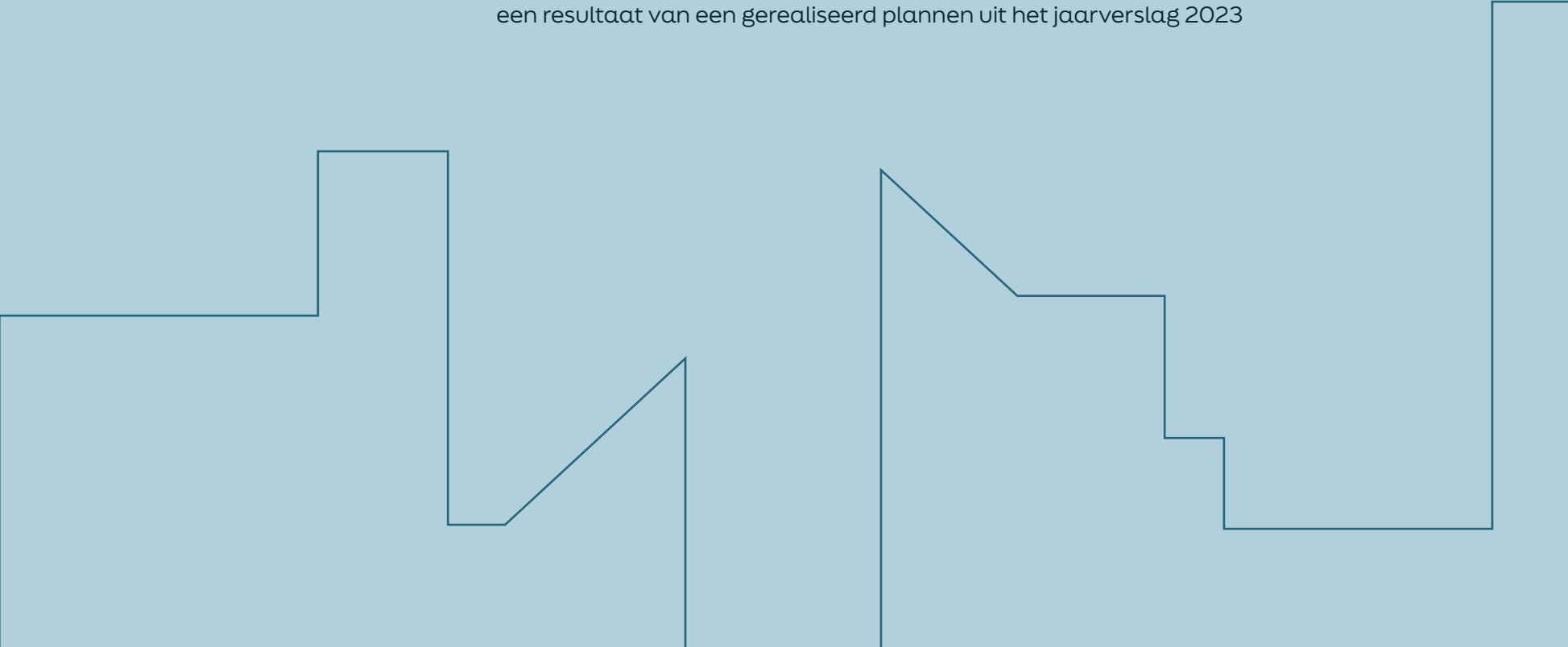
Het basement van het samengestelde gebouw – dat wordt doorgetrokken in een tweede fase – verbindt de haven met het duinlandschap op het dak van de nieuwe parkeergarage. Alle bouwdelen hebben een sterke volume-compositie en een krachtige gevelindeling. In de architectuur zijn subtiele en overduidelijke verwijzingen naar de zee, de haven en Scheveningen opgenomen.

Gerealiseerd

De transitie van papier naar steen:
een resultaat van een gerealiseerd plannen uit het jaarverslag 2023

De Gheijnstraat 38

Ontwerp : Studioschaeffer

Cijfers

Adviezen commissie

Jaartal	Totaal
2025	330

Adviezen voorbereid door de afdeling

Jaartal	Totaal
2025	4.389

Collegiale overleggen

Jaartal	Totaal	Afdeling	MZ	WSO
2025	50	28*	17	16

* De afdeling behandelt collegiale overleggen veelal per telefoon, mail en online maar heeft op de maandagen het duurzaamheidsloket.

WSO: intern overleg tussen de Adviescommissie en de afdeling Stedenbouw & Planologie
MZ: intern overleg tussen Monumentenzorg en de Adviescommissie

+ Projecten

1	Achterom 10A	22
2	Amalia van Solmsstraat 155K en 157	24
3	Amazonestraat 53	26
4	Apeldoornseleen 242 en Dierenselaan 195	28
5	Deltaplein 200	30
6	Denenburg 73-169	32
7	Floris Grijpstraat 2	34
8	Heemraadstraat 201A-203G	
9	Helena van Doeverenplantsoen 17-87	36
	en Zuidwal 55A-77C	38
10	Koningin Julianaplein 10	40
11	Kornaliijnhorst 3-127 en Diamanthorst 191-351	42
12	Laan van Meerdervoort 7B	44
13	Lange Voorhout 8	
14	Lange Voorhout ongd. schuin tegenover	46
	de historische pomp	50
15	Neherkade en Mercuriusweg	52
16	Obrechtstraat 106A, 106B, 106C en 106G	54
17	Orionstraat 1,3 en 5 en Wegastraat 34 en 38	56
18	Paddepad 6 en 8	58
19	Poolsterstraat 11 en Binckhorstlaan 111 en 115	60
20	Sibergstraat 13	62
21	Spui 12	64
22	Van Akenstraat 19	66
23	Visafslagweg 50	68

+ Gerealiseerd

De Gheijnstraat 38 72

